

УДК: 338.124.4(100):330.8

Примљено:
05.11.2009.

Прихваћено:
25.02.2010.

Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година V, vol. 7

Број 1/2010.

стр. 81-101

*Ивица Стојановић**

ЕКОНОМСКА МИСАО И СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА

Резиме

Методи и инструменти економске науке не успевају да објасне циклична кретања привреде и избијања великих економских криза. Шта је у питању? Више економиста је добило Нобелову награду за формулисање многих, врло разрађених и прецизних економетријских метода и модела. Међутим, криза се опет појавила. То је само још један доказ да економија не може да буде „чиста економија“, како су је звали представници лозанске школе економске мисли, односно не може да буде искључиво егзактна наука по угледу на физику, хемију итд. Економија јесте наука, али њен карактер, метод и циљ, зависе од изражавања интереса владајућих социјалних група.

Кључне речи: неокласична економска мисао, светска економска криза, тржишна привреда, конкуренција

УВОД

Светска економска криза која је избила у другој половини прве деценије двадесет првог века само је још једном показала цивилизацијски континуитет контроверзности тржишне привреде од њеног настанка до данас. Контроверз-

* Факултет за пословне студије, Мегатренд универзитет, Београд

ности су остале исте. Мењали су се само појавни облици изражавања тих контроверзности кроз разне облике привредних циклуса и економских криза. Без тржишне привреде и конкуренције се не може, а истовремено та иста тржишна привреда и конкуренција изазивају циклична кретања у привреди и економске и финансијске кризе. Економској науци стално се приговара зашто не може да предложи мере које ће да спрече избијање кризе. За деветнаести век и прву половину двадесетог века, оправдање је могло да се нађе. Методи и инструменти економске науке нису успевали да објасне циклична кретања привреде и избијања великих економских криза. Али, шта је у питању сада? Више економиста је добило Нобелову награду за формулисање многих, врло разрађених и прецизних економетријских метода и модела. Међутим, криза се опет појавила. То је само још један доказ да економија не може да буде „чиста економија“, како су је звали представници лозанске школе економске мисли, односно не може да буде искључиво егзактна наука по угледу на физику, хемију итд. Економија јесте наука, али њен карактер, метод и циљ, зависе од изражавања интереса владајућих социјалних група. Наиме, о чему се ради?

1. Економски либерализам и (нео)класична теорија

Тржишна привреда и конкуренција представљају цивилизацијску тековину. Економистима може да се приговори да развој цивилизације посматрају кроз економски детерминизам. Међутим, оно што не може да се спори, не могу се спорити речи чувеног Адама Смита које је написао давне 1776. године у својој књизи „Богатство народа“.¹ У поменутој књизи Адам Смит каже: „Наша вечера не зависи од добре воље месара или пивара, већ од њиховог вођења рачуна о сопственим интересима.“ Месар ће продати добро месо за вечеру не што се радује уживању купца док за вечером једе његово месо, већ што жели и нада се да тај исти купац и сутра дође код њега по месо, а не да иде код конкуренције. Па иако купац оде код конкуренције проучаваће зашто је отишао

1 Smit, A. (1952) *Bogatstvo naroda*, Zagreb, „Kultura“, str. 58.

код конкуренције. Ако конкуренција, данашњом терминологијом речено, има бољу технологију, наш месар ће повећати део свог профита који ће да уложи у куповину још боље технологије за производњу меса. На први поглед ко би помислио да наша вечера зависи од произвођача технологије за прераду меса. Али, не треба много економске проницљивости и закључити да ће се произвођачи технологије за прераду меса утркивати у усавршавању својих технолошких решења јер ће месари увек куповати квалитетнија и нова технолошка решења. Дакле, тржишна привреда и конкуренција су та“невидљива рука“ Адама Смита која произвођаче константно воде ка максимизирању профита и као такви представљају спиритус мовенс развоја и усавршавања технологије. Тако се почетком осамнаестог века дошло до индустријске револуције.

До индустријске револуције дошло је захваљујући употреби машина у производњи. Машине су омогућиле да тадашња ограничена производња прерасте у масовну производњу. Најпре су технолошке иновације у Енглеској убрзале технику ткања (1733.). Пред крај осамнаестог века у Енглеској отворено је близу 150 фабрика текстила. Проналазак парне машине (1769) коју је разрадио и патентирао Џејмс Ват створио је погонску машину независну од географских и атмосферских услова. Уз убрзани успон машинске индустрије уследио је и напредак у металургији, и у развоју топионица гвожђа. То је довело до бржег развоја рударства. Револуцију у домену поморског саобраћаја означила је изградња првог пароброда 1807. године. Нови подстрек напретку индустрије донела је парна локомотива коју је Џорџ Стивенсон патентирао 1814. године. Захваљујући великим проналасцима и њиховој брзој примени у индустрији, Енглеска је постала главни произвођач машина, текстила, челика, угља и разних других производа.

За овако брз технолошки и привредни развој економисти скоро свих тадашњих школа и праваца, са незнатним разликама², сматрали су да је заслуга привредног система

2 У суштини током деветнаестог и почетком двадесетог века постављени су темељи класичне и неокласичне, односно либералне и неолибералне теорије економске мисли.

економског либерализма који је апсолутно доминирао у тадашњем привредном животу.

Економски либерализам је морао да добије и своје теоријско утемељење. Пошло се су од три основна теоријска постулата:

1. Привреда послује у условима перфектне конкуренције;
2. Привреда послује у условима пуне запослености;
3. Привреди није потребна никаква интервенција у области економске политике од стране државе.

Сваки човек располаже бар једним од фактора производње, радном снагом, земљом или капиталом и као хомо сапијенс расположиве факторе производње употребиће на најрационалнији начин који ће му омогућити максимизирање профита. То значи да је немогућа појава незапослености. Ни неравнотеже у макроекономским пропорцијама нису могуће јер рационално понашање привредних субјеката и перфектно функционисање робних и факторских тржишта сваку такву неравнотежу аутоматски отклањају. Неокласична теорија очекује формирање равнотежних цена на робним тржиштима и тржиштима фактора производње. Ако су испуњени услови перфектне конкуренције, гарантована је општа равнотежа у привреди која не захтева интервенцију економске политике.

Услови перфектне конкуренције на робним тржиштима су: хомогеност производа, огроман број продаваца и купца који не могу појединачно да утичу на цене, информације су перфектне (сви знају све податке о траженим и понуђеним производима), сви имају једнаке могућности предвиђања тако да нико не може да стекне конкурентску предност на основу натпросечно добре антиципације будућности. Улазак нових предузећа у одређену грану је слободан и захтева ниске трошкове. Нико не стиче компететивне предности на бази технологије или близине тржишта пошто су у неокласичном моделу технологија и просторна удаљеност егзогени фактори. Не само да су производи хомогени и дељиви него су и трошкови производње, односно приноси, константни.

На тржишту новца и капитала постоји једнака информисаност свих актера и нема моралног хазарда. На тржишту радне снаге постоји перфектна конкуренција, нико не може

да тражи и добије већу плату од равнотежне на тржишту (иначе остаје незапослен), радна снага је хомогена и перфектно мобилна (по занимању и просторно).

Иако је овако постављен теоријски модел перфектне конкуренције представљао идеално-типски модел који је егзистирао само у уџбеницима, он је ипак давао какво – такво теоријско објашњење реалности економског либерализма деветнаестог века и почетка двадесетог века до Првог светског рата, реалности у којој није постојала скоро никаква интервенција државе у области економске политике. Међутим, трку за максимизирањем профита и нова технолошка открића више ништа није могло да заустави.

1. Шта се догодило 1930. и 1931?

После Првог светског рата наступила је „нова ера“. Функције државе у привреди биле су ограничене. Смањено је опорезивање и улога државе сводила се на заштиту приватне својине. Висока привредна активност била је резултат преласка са ратне на мирнодопску привреду. Међутим, представници приватног предузетништва сматрали су да је таква привредна активност резултат „нове ере“, тј. враћања на услове слободне конкуренције и ограничене улоге државе. Њихове оцене демантовала је Велика економска криза која је почела 1929. године.

У раздобљу од 1923. до 1929. године у САД је просечна надница индустријског радника по сату била повећана за 8%. Истовремено, профит корпорација порастао је за 62%, а исплаћене дивиденде за 64%, при општем порасту националног дохотка од 21%. Повећани национални доходак се несразмерно много користио за приватну акумулацију. Потрошња је заостајала. Због тога је акумулација, уместо у производњи, завршавала на тржишту акција. Почела је шпекулативна трка надувавања вредности акција и лаког богаћења. Вредност акција расте на свим берзама, посебно на највећој од њих – Њујоршкој. Постојала је права поама купаца за куповину акција како би се на тај начин обогатили. Већина ових куповина вршена је на кредит, што значи да је купац у моменту закључења уговора плаћао само део цене за купљене хартије (око 10-15 одсто), а за остатак цене је добијао кредит од банке или берзанског трговца, уз истовремено залагање

тих хартија за обезбеђење тог кредита. У време доспелости кредита, ако је цена хартија била виша од куповне, купац је могао да те хартије прода и врати кредит и уз то заради на разлици, а ако је цена била нижа, онда је препуштао хартије залогопримцу (кредитору) да их прода и тиме намира своје потраживање. Све ово је узело толико маха да су акције куповане по знатно вишим ценама од њихове стварне вредности у моменту куповине. Овим су створени “финансијски мехури”, односно направљен је шпекулативни бум на берзи, због раста цена акција услед нереалних очекивања купаца тих хартија, да ће те хартије када прода и врати кредит уз то да заради на разлици између куповне и продајне цене акција, а не због стварног профита компанија чије су то биле акције.

У првој половини двадесетих година прошлог века у САД, купци су зарађивали на разлици између куповне и продајне цене акција, али не због високих текућих профита већ због великих профита из Првог светског рата. Када су потрошени профити из Првог светског рата а нису стварани нови јер се није улагало у нове инвестиције већ у штедњу и финалну потрошњу. Таква улагања не само што нису доносила нове профите већ су умањила и претходне профите из Првог светског рата због чега су фирме одлазиле у губитке.

Све чешћи су били случајеви када је у време доспелости кредита продајна цена акција била нижа и кредитор их продавао по нижој цени од куповне, да би колико толико намирао своје потраживање. Истовремено, због улагања великог броја акција, повећавала се номинална вредност фирме, а повећавали се и губици фирме. Кад се ово схватило настала је права паника међу акционарима и десио се берзански крах. Тржиште акција је доживело колапс. Тиме је створен тзв. „црни октобар” 1929. године.

Банке настоје да помире супротстављене интересе штедиша и позајмљивача. Штедише желе слободан приступ новцу и то за кратко време. Зајмодавалац жели поверење: неће да ризикује да му се изненада затражи отплата. Банке обично задовољавају жеље обе стране: депоненти имају приступ свом новцу кад год желе, а највећи део новца који се повери банкама иде у дугорочне кредите. То функционише зато што се повучени новац мање-више допуњава новим депозитима, па су банци потребне само скромне резерве новца у готовини

да би испунила дата обећања. Међутим, понекад – често само на основу пукe гласине – велики број депонената истовремено покушава да повуче новац из једне или више банака. Тако банка из које депоненти хоће да повуку новац остаје без готовог новца којим подмирује захтеве и може да пропадне чак и ако је гласина била лажна. Да ствар буде гора, „јуриш” на банку може да буде заразан. Ако депоненти једне банке изгубе новац, вероватно ће се унервозити и депоненти друге банке, што покреће ланчану реакцију. А може да буде и ширих економских последица: док преживеле банке покушавају да прикупе кеш обустављајући одобравање кредита, настаје зачарани круг у коме навале на банке изазивају слом кредитног тржишта, због кога друге фирме нападају, а то опет ствара нове проблеме за банке и тако даље. Скоро сви учесници тржишта хартија од вредности, укључујући и професионалне (попут Џона Рокфелера) и стручњаке (попут Ирвина Фишера, чувеног професора економије на Јелу) претрпели су огромне губитке. Врхунац је достигнут 1933. године, до када су курсеви изгубили око 85 одсто своје вредности у односу на полазну 1929. годину. Разбијене су све илузије носилаца концепције „нове ере“. То је оно што се догодило 1930. и 1931. и због чега је Велика депресија била драматична.

Велика економска криза је уздрмала постојећа економска учења која су у основи полазила од услова потпуне конкуренције. Ствара се теорија монопола и непотпуне конкуренције. Међутим, аутори монопола и непотпуне конкуренције, Срафа, Џоана Робинсон, Чемберлен итд., монополе анализирају искључиво са становишта процеса размене и њихову појаву свде на несавршеност тржишта. Они не увиђају да „видљиво-невидљива рука“ Адама Смита, преко константне тежње за максимизирањем профита води ка технолошком развоју и представљају цивилизацијски спиритус мовенс историјске нужности настајања монопола и непотпуне конкуренције као појавног облика унутрашње логике развоја таквог начина производње. Ту нужност увиђа Џон Мајнард Кејнс (John Maynard Keynes, 1883-1946). Он каже: „Док би се, према томе, проширења функција владе која собом доноси задатак усклађивања склоности ка потрошњи с подстреком за инвестирање чинили публицисти деветнаестог века или савременом америчком финансијеру као страхови-

та повреда индивидуализма, - ја га, напротив, браним и као једино могуће средство да се избегне уништење постојећих привредних облика у њиховој целини и као услов успешног деловања иницијативе појединаца³. Држава је добила квалитативно нову, усмеравајућу улогу у националној привреди. Она постаје активан чинилац у покретању и одржавању репродукционих процеса. Економски либерализам и либерална држава прерастају у државни интервенционизам и државни капитализам.

Анализом раздобља између 1923. и 1929. године, периоду пред Велику економску кризу, Кејнс је дошао до закључка да у међусобном утицају између склоности ка потрошњи и подстицаја за инвестиције долази до непотпуног коришћења акумулације и опадајућег обима спонтаног инвестирања. Пошто склоност к потрошњи не може значајно да се измени, зачарани круг може да се превазиђе само државном интервенцијом, а јавни издаци да допуне недовољан обим приватног инвестирања и тиме обезбеде привређивање на нивоу пуног коришћења производних капацитета. Све ово је утицало да председник Рузвелт у оквиру тзв. политике „Новог договора” иницира доношење бројних закона у Конгресу, са превентивном и контролном функцијом. Реч је чувеним законима – Закон о хартијама од вредности (1933.) и Закон о трговини хартијама од вредности (1934.).

2. Глобализација и велика економска криза 2007. године

“Кључна реч – глобализација, је у основи непрекинута и обнављајућа тенденција капитализма, још од XV века, да установи и одржи своје господство, да га просторно прошири на целокупни свет и да га, на основама бесконачне акумулације капитала, учини вечитим. За ‘Велике хегемоне’, то је континуум борбе за опстанак, који доноси и научни и хумани прогрес али и хегемонију и владавину моћи и силе. Нема ту много новог за ових пет векова – од XV века - откако се капитализам установио и успоставио своју глобалну доминацију, колонијалну или, данас, постколонијалну”⁴.

3 John Maynard Keynes, *Опита теорија запослености, камате и новца*, Београд, “Култура”, 1956, стр. 401.

4 Миомир Јакшић, *Глобализација и повлачење државе, за време глобализације* Дом културе “Студентски град”, Београд, 2003. година, стр. 97.

Данас може да се пише о новом „бауку“ који крајем XX века и почетком XXI века, кружи планетом. То је „баук“ глобализације. И тај „баук“, као и онај о коме су писали Маркс и Енгелс, изазива различита реаговања готово свих значајнијих научних, идејних, културних, друштвених и политичких струјања и кретања у Европи и свету.

Глобализација је драматично уздрмала постојећи цивилизацијски поредак. Та реч је драматично обележила дух времена на почетку новог миленијума. Глобализација никога не оставља равнодушним.

Данашње време симболизује реч „глобализација“. Глобалистичка кретања су изузетно снажна, праве нову мапу света и подсећају на кретање захуктале машине. Међутим, правци кретања те машине су непредвидљиви као да их одређује неки невидљиви режисер који режирајући драму данашње епохе вуче многе конце наших свакодневних живота. Али, и поред свега тога, одговор на питање: шта је глобализација, представља велику енигму. Око одговора на то питање воде се многи спорови у којима долазе до изражаја дијаметрално супротна становишта.

Претходно поменути и наредне поделе у вези са глобализацијом већином су изражене у чувеној Хелдовој класификацији на “Хиперглобалисте”, “Скептике и Трансформационисте”,⁵ као и у делима З. Баумана,⁶ М. Цастелса,⁷ У. Беца,⁸ и А. Гиденса.⁹

На једном полу су они који у њој виде нове хоризонте човечанства и најзад пронађени пут у овоземаљски „рајски врт“. Глобализација је попут реке коју ништа и нико не може да заустави.

„У оквиру савремене институционализације међународних економских односа, основни метод и инструмент глобализације представљају споразуми који су закључени на Мо-

5 Хелд, Д. *Демократија и глобални поредак*, Београд, “Филип Вишњић”, 1997. стр. 67.

6 Bauman, Z. (1998) *Globalization, the Human Consequences*, New York, Columbia University Press; (1999) *In Search of Politics*, Cambridge Polity Press. pp. 265.

7 Castells, M. (2000) *End of Millenium*, Oxford, Blackwell, pp. 45.

8 Beck, U. (1999) *World Risk Society*, Cambridge Polity Press; (2000) *What is Globalization*, Cambridge Polity Press, pp. 89.

9 Giddens, A. (1998) *The Third Way*, Cambridge Polity Press, pp 60.

нетарној и финансијској конференцији одржаној јула 1944. године у Бретон Вудсу.¹⁰

На овој конференцији одлучено је да се оснују Међународни монетарни фонд и Међународна банка за обнову и развој. Ове две институције требало је да обезбеде међународну монетарну и финансијску сарадњу: прва у области међународних плаћања, а друга у области средњорочног и дугорочног финансирања. ММФ и Светска банка су најважније институције због тога што су током последње две деценије биле у центру великих економских збивања у свету, укључујући финансијске кризе и транзицију ранијих социјалистичких земаља ка тржишним економијама.

Они који су сазвали конференцију у Бретон Вудсу, имали су на уму поменути глобалну депресију из тридесетих година 20. века. Британски економист Џон Мајнард Кејнс, који ће касније бити кључни учесник у Бретон Вудсу, понудио је објашњење кризе и одговарајући комплет рецепата за излазак из ње. По Кејнсу, одсуство довољне агрегатне тражње објашњава узроке економског пада. Одговарајуће макроекономске политике владе могу да стимулишу агрегатне тражње. У случајевима када се монетарна политика покаже као неефективна, владе се ослањају на фискалну политику, путем повећања свог трошења или путем смањивања пореза.

После Велике економске кризе и после Другог светског рата, Конгрес САД се старао да се не понове грешке из времена Велике кризе. Усвојен је систем прописа и гаранција које су обезбедиле заштитну мрежу за финансијски систем. И све је доста добро функционисало.

Ален Гринспен, гувернер америчке централне банке (ФЕД) током деведесетих година двадесетог века, сматрао је да је привреда кроз технолошку револуцију (а поготово развој Интернета), закорачила у нову зону продуктивности у којој је могуће избећи цикличне кризе.

Сви уобичајени знаци прегревања економије – велики раст цена некретнина, берзанских акција, сировина, као и огроман дефицит текућег биланса, добили су ново обја-

10 Стојановић, И., (2003), *Глобализација и структурне промене у привреди*, у: зборник радова са међународног научног скупа о теми: „Радикалне промене у предузећима и привреди у условима глобализације“, Мегатренд универзитет примењених наука, Београд, стр. 366.

шњење и престали да се сматрају проблемом. У том и таквом “универзуму” на монетарним властима је да систему обезбеђује довољно новца, како би кредити несметано текли према потрошачима. У центру овог модела је грађанин који се све више задужује и све више троши. Финансијски сектор је нове идеје дочекао раширених руку, па је уз помоћ јефтиног новца још једном померена граница грамзивости – отпочело је одобравање хипотекарних кредита и кредитно неспособним дужницима.

Основно почетно опредељење ММФ заснивало се на сазнању да тржишта често не функционишу добро. Када тржишта не функционишу добро то може да доведе до огромне незапослености. ММФ је био основан с уверењем да је потребна колективна акција на глобалном нивоу да би се одржала економска стабилност.

Током година свог постојања, ММФ се значајно променио. Заснован на изворном уверењу да су тржишта често лоше функционисала, ММФ се сада из корена променио и уз идеолошку острашћеност уздиже идеју о тржишној перфектности. Заснован и на веровању да је потребан међународни притисак на земље да воде експанзивније економске политике, као што су повећање потрошње, смањивање пореза или снижавање каматних стопа, да би се стимулисала привреда — данас је супротно. ММФ обезбеђује средства из својих фондова само ако се земље ангажују у политикама као што је смањивање дефицита, повећање пореза или повећање каматних стопа, политикама које воде у рецесију.

Најдраматичније промене у тим институцијама десиле су се током раних осамдесетих година двадесетог века, у време када су Роналд Реган у САД и Маргарет Тачер у Уједињеном Краљевству, проповедали идеологију слободног тржишта. ММФ и Светска банка су постале нове мисионарске институције кроз које су идеје и идеологија слободног тржишта и тржишног фундаментализма, наметане сиромашним земљама, а које су најчешће имале велике потребе за зајмовима и донацијама. Министри финансија сиромашних земаља су били спремни на разне уступке, само да добију финансијска средства.

Основа Bretton Woods платформе била је снага САД и њихов интерес у јачању привреда остатка света и њихо-

ва имунизација у односу на комунизам, као и да се спутава Совјетски Савез. Данас када се говори о реформи ММФ централна улога САД је суштина проблема. Финансијска криза која је почела 2007. године, показала је шта се дешава када гарант финансијског система подлегне својој кризи. Имајући у виду овакав ток догађаја јасно је да ако САД и могу да реше финансијску кризу коју су изазвали, други ће сами сносити њене последице. Давно је један амерички министар финансија рекао: „долар је наша валута, а ваш проблем“. Другима неће бити лако да реше финансијску кризу у својим привредама док њу код себе не реше САД.¹¹

Промене током раних осамдесетих година двадесетог века, у време када су Роналд Реган у САД и Маргарет Тачер у Уједињеном Краљевству, проповедали идеологију слободног тржишта, добиле су своје теоријско, практично па и идеолошко утемељење у “Вашингтонском консензусу” који је био формулисан 1990. године. У ствари то је било десет препорука из Вашингтона, од ММФ и Светске банке, које су се односиле на земље Латинске Америке. То су следеће препоруке: фискална дисциплина; преусмеравање јавних расхода; пореска реформа; либерализација финансијских тржишта; јединствени девизни курс утврђен на темељу конкурентских односа; спољнотрговинска либерализација; отвореност према страним улагањима; приватизација; општа дерегулација свих друштвених и државних, а посебно привредних токова и финансијских тржишта и јасна власничка права. Најважније препоруке односиле су се на фискалну и монетарну дисциплину, либерализацију спољне трговине и инвестиција, и на свеобухватну приватизацију и дерегулацију.

Садржај и назив концепта постали су контроверзни. John Williamson¹² указује како његове препоруке нису садржале слободно кретање капиталних улагања, монетаризам, “економику понуде”, минималне порезе и концепт такозване “минималне државе”. Таква допуна концепта развоја, према Williamsonу, последица је неоконзервативних програма

11 Видети: Оскар Ковач, *Узроци и могући концепти решавања светске финансијске кризе*, <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/uzroci-i-moguci-koncepti-resavanja-svetske-finansijske-krize.html>

12 Williamson J., *The Economic Opening of Eastern Europe*, Institute for International Economics, Washington DC, May 1991

Маргарет Тачер и Роналда Регана. Са друге стране, макроекономска дисциплина, стабилност, приватизација, тржишна економија и слободна трговина, представљају додирне елементе с неолибералним економистима окупљенима у друштву Mont Pellerin и са идејама Милтона Friedmanna и Friedricha von Hayeka.

Фискална строгост, приватизација и либерализација тржишта¹³ представљају три носећа “стуба” Вашингтонског консензуса и главне економске детерминанте савремене глобализације током осамдесетих и деведесетих година 20. века.

Према Вашингтонском консензусу, раст се остварује кроз либерализацију, односно “ослобађање” тржишта. Приватизација, либерализација и макроекономска стабилност треба да створе климу за привлачење инвестиција, укључујући и оне из иностранства. Те инвестиције генеришу раст. Страни бизнис доноси са собом техничку експертизу и приступ страним тржиштима, стварајући нове могућности за запошљавање.

Захваљујући глобализацији, користећи јефтину радну снагу у целом свету преко мултинационалних компанија и јефтине сировине, америчка привреда је остваривала високе профите, али истовремено и преструктурирала своју привреду. Индустрију је преселила у неразвијене земље са јефтином радном снагом и јефтиним сировинама а у САД се развијају претежно услужне делатности.

Високи профити као и после Првог светског рата нашли су се на дерегулисаном банкарском и финансијском тржишту. На тај начин према Штрајслеру¹⁴ створена је основа садашње кризе финансијских тржишта јер од 2000. године у целом свету више се штеди него инвестира. “Америчке банке 65 до 75 одсто светских финансијских вишкова имају у форми штедње. А шта са том штедњом раде? Шпекулишу на финансијским тржиштима, што, између осталог, значи тражење

13 Цозеф Е. Стиглиц, *Противуречности глобализације*, SBM-х, Београд, 2004. стр. 170.

14 Ерих Штрајслер, *Аустријски експерт: САД очекује 10 до 15 година стагнације*, “Штандард”, Беч 17. 09. 2008. <http://www.kim.sr.gov.yu/cms/item/news/rs.html?view=story&id=6003§ionId=8>

профита на рачун других, јер се реално ништа не производи”, наглашава Штрајслер.¹⁵

Истовремен проблем је значајно заоштрило то што управо најновија технолошка револуција у области рачунара, софтвера, или интернета за инвестиције није била баш превише захтевна, а и чињеница је да се и у компјутерској технологији у последњих 4 до 5 година није значајније напредовало у погледу нових решења која би нашла примену у масовној производњи и продаји. С друге стране предвиђања америчких финансијских аналитичара говоре да је већ дошло до пада потрошачке потрошње, и смањивање броја радних места где би корпорације смањиле губитке, што свакако продубљује рецесију. Дају се зајмови под лошим условима и у лето 2007. године, на Волстриту је објављен крах америчког хипотекарног тржишта.

Дакле, шта се заправо десило и на основу чега Кругман прави паралелу између Велике економске кризе 1929. и 1930. године са економском кризом 2007. и 2008. године? Кругман извлачи врло чврст закључак и констатује: „... лудовали смо као да је 1929. – а сада је дошла 1930. Актуелна финансијска криза заправо је „апдејтована” верзија јуриша на банке од пре три генерације.”¹⁶

3. Неокласична мисао, глобализација и циклична кретања у привреди

Сада у условима глобализације за неокласичну теорију јављају се нови и још већи проблеми. Некадашње мануфактуре прерасле су у олигополе и монополе, прво у националним, а потом појавом транснационалних компанија и у међународним оквирима. Услови за перфектну конкуренцију потребни за функционисање (нео)класичног модела привреде не постоје. Дакле, у условима имперфектне конкуренције, монопола и економије обима, структура међународне размене не може више да се посматра на нивоу националних држава. Предузећа имају монополску снагу и стечене позиције не само на домаћем већ и глобалном тржишту. Доминирајуће тржишне структуре су олигополске. Производи су диференцирани и хетерогени, информације су асиметричне, постоје

15 Исто.

16 Pol Krugman, *The New York Time*, 21. mart 2008

интерне и екстерне економије обима, улазак нових фирми у неку грану је тежак и скуп, одлуке се доносе у условима неизвесности. Олигополи су постали главни носиоци иновација. Иновације стварају асиметричне информације које су извор монополског положаја и монополске ренте. Светска привреда се сада не шири колонијалним освајањима него транснационализацијом. Само постојање транснационалних компанија је довољан доказ нефункционисања неокласичног модела.

Међутим, иако је наводни лек за стагфлацију (општа дерегулација и либерализација, Вашингтонски консенсус итд) који је нађен у оквиру неокласичне теорије и примењен током “регулаторних реформи” Маргарет Тачер и Раналда Регана, довео до економске и финансијске кризе 2007. године, неокласичари кризу у реалном и финансијском сектору уопште не признају, али и када постану болно очигледне, одговор неокласичара је да су оне неизбежне, па чак и корисне. У неокласичној теорији неравнотеже у макроекономским пропорцијама наводно нису ни могуће јер рационално понашање привредних субјеката и перфектно функционисање робних и факторских тржишта сваку такву неравнотежу аутоматски отклањају. Међутим, невоља је у томе што Човек који је такође привредни субјект, не може као хомо сапијенс да се понаша на најрационалнији начин који ће му омогућити максимизирање профита у нерационалном окружењу имперфектне конкуренције када предузећа имају монополску снагу и стечене позиције не само на домаћем већ и глобалном тржишту и када доминирају олигополске тржишне структуре.

На теоријском плану раскид са све мање успешним покушајима да се неокласична теорија учини употребљивом започели су Dixit и Stiglitz¹⁷ још 1977. године у раду о монополистичкој конкуренцији и оптимуму диверзификације производа. Дуго се о њиховим теоријским ставовима ћутало. Само је Паул Кругман¹⁸ на тој основи још 1979 објаснио феномене агломерације и просторног размештаја производње. У каснијим радовима он је објаснио и покретачке снаге

17 Dixit, A.K. and J.E Stiglitz.. “Monopolistic competition and optimum product diversity,” American Economic Review 67, 1977, 297-308.

18 Krugman, P. Increasing returns, monopolistic competition and international trade, Journal of International Economics, 9. 1979, 469-479.

концентрације, односно размештаја производње у глобалним размерама на релацији север-југ и њихове промене.

Анализирајући стање у економској науци, посебно у макроекономији, Кругман¹⁹ је идентификовао многе њене слабости због којих се актуелна финансијска криза у САД и у целом свету није на време предвидела и спречила што и данас о начину њеног решавања у економској науци и политици постоје дијаметрално супротни ставови. Кругман сматра да академска економија је системе стварних привреда заменила са својим прекрасним моделима заснованим на непостојећој економији: рационалном понашању произвођача и потрошача и перфектној конкуренцији. Ствар је још гора када је реч о финансијским кризама. Дуго владајући модел (Capital Asset Pricing Model, САРМ) не само да је претендовао да омогући избор оптималног портфолиа, него и да одреди цене финансијских деривата, потраживања у односу на потраживања. Проблем је, наравно, у томе што и ова теорија полази од рационалног инвеститора који рационално усклађује принос и ризик и од чврстог уверења да финансијска тржишта перфектно функционишу, што значи да цену финансијске активе непогрешиво формирају на основу свих расположивих информација. И у овој области, као и у реалном делу привреде, ове претпоставке не постоје. Посебно Кругман замера што се равнотежна цена одређене финансијске активе изводи из односа са ценама остале финансијске активе без икакве везе са стањем и кретањима у реалном делу привреде. Када све ове претпоставке нису испуњене формирају се „балони“, на основу нереалних очекивања, „надуваних“ цена финансијске активе чије пуцање означава почетак финансијске кризе. Због међусобне повезаности финансијских тржишта у свету, поготову ако криза избије у земљи резервне валуте, односно у САД она се брзо проширује на читав свет.

Закључна разматрања

Када је у питању излазак из светске економске и финансијске кризе, после свега сада би многи предложили да се треба вратити Кејнсовом државном интервенционизму. Ме-

19 Krugman, P. "How Did Economists Get it so Wrong?", The New York Times, September 6, 2009.

ђутим, светска привреда се сада не шири више колонијалним освајањима него транснационализацијом пословања и размештањем производње транснационалних предузећа. Светску привреду у колонијално време контролисале су колонијалне силе а сада транснационалне компаније, тако да Кејнсов државни интервенционизам на националном нивоу не би много помогао. Неким земљама може да помогне. Најбољи пример је Кина. Кина је сачувала свој економски и монетарни суверенитет. Има оних који кажу да је Кина крива за кризу због великог суфицита трговинског биланса, односно дефицита САД. Наведена тврдња је апсолутно нетачна. Деиндустријализацијом своје привреде (америчке транснационалних компанија су директним инвестицијама у неразвијене земље где је јефтинија радна снага и остали фактори производње, изместили своју индустрију из САД и своје становништво оставили без посла) САД су саме то изазвале и будући да им је остао претежно сектор услуга, врло им је сужен маневарски простор да применом класичних кејнсијанских мера фискалне и монетарне макроекономске политике, изведу земљу из кризе.

За разлику од САД, обилато користећи радну снагу као јефтин фактор производње и инострани капитал, инвестирајући у нове технологије, Кина је сачувала сопствени економски и монетарни суверенитет, и благовремено предузела кејнсијански програм стимулативних мера који је и у односу на њену привреду већи од програма било које земље, укључујући САД.

На почетку кризе кинеске пословне банке су значајно појачале кредитирање предузећа и становништва, затим је покренут изузетно широк програм инвестирања у инфраструктуру, а посебно је примењен један веома широк социјални програма са трансферним плаћањима. Трансферним плаћањима се на неинфлаторан начин креира домаћа тражњу и одржава раст производње и запослености.

Програм развоја инфраструктуре дао је подстицај у обиму од 2-3% бруто домаћег производа и веома је добро лоциран у области где ће донети висок принос. У оквиру социјалних програма Кина је проширила обухват здравственог осигурања на доданих 400 милиона становника. Трансферна плаћања прима 75 милиона људи са ниским примањима .

Пензије су повећане за вишеструко већи проценат од инфлације²⁰. Процена је да ће због успеха ових политика Кина међу првим земљама да преброди последице економске кризе и рецесије у свету. Њене банке немају контаминирану финансијску активу а њена предузећа и њено становништво имају врло ниску стопу задужености. Док је дуг становништва у САД 100% годишњег бруто домаћег производа, у Кини је свега 20%.

Многи аутори су тврдили да се Кина заробила са великим резервама долара које су последице њеног трговинског суфицита у односу на САД. Међутим Кина је нашла добар начин за њихово коришћење. Укупне стране инвестиције у свету 2008. године опале су за око 20%, док су директне инвестиције Кине у иностранство удвостручене²¹. О чему се ради? Кина инвестира вишак својих долара. Док је просечан износ кинеских инвестиција у иностранство у деценији 1990-1999. износио 2,3 милијарде долара, оне су у 2007. већ достигле 24,8 милијарди долара а у 2008. се оцењује да су достигле 40,7 милијарди долара. Чак и нека кинеска предузећа пресељавају своја радно-интензивне производње у земље са јефтинијим локацијама као што су Вијетнам и Африка.

Поставља се питање може ли се финансијска криза, почев од њених узрока, па и заједничка рецесија отклонити мерама појединачних земаља или глобални проблеми траже глобална решења? Тим поводом ако се ради о глобалним решењима, намећу се две врсте питања. Прво је: који субјекти креирају глобална решења и друго: које елементе неопходно глобално решење мора да садржи?

При одговору на претходна питања треба се подсетити ранијих анализа и чињенице да је државни интервенционизам извучен из већине, претежно неразвијених привреда, и зависи од стања у развијеним тржишним привредама. Сада је у потпуности јасно да су транснационалне фирме доказ нефункционисања неокласичног модела. Проблем је што у светској привреди не постоје одговарајуће свима заједничке

20 Lardy, N.R. "China's Role in the Origin and Response to the Global Recession," *Speeches, Testimony, Papers*, Peterson Institute for International Economics 12/ 02/2009.

21 Davies, K. "While global FDI falls, China's outward FDI doubles," *Columbia FDI perspectives*, No. 5, May 26, 2009.

институције у којима би се, у интересу свих, формулисале политике и заједничке интервентне мере. Када уместо тога институцијама управљају мале групе претежно најразвијенијих земаља, које предузимају мере не водећи рачуна о ефектима тих мера на остали свет, светска криза не само да се не решава већ се и погоршава.

Дакле враћање Кејнсовом државном интервенционизму било би сасвим логично да у међувремену у трци за максимизирањем профита процеси глобализације нису знатно умањили значај националних привреда. Наиме развијене тржишне привреде су у настојању да дођу до јефтинијих фактора производње, инсистирањем на општој дерегулацији свих тржишта, финансијских тржишта и тржишта роба, тржишта радне снаге, преко директних инвестиција транснационалних компанија у неразвијене привреде, своје привреде претежно деиндустријализовале задржавајући највише сектор услуга. Истовремено, развијене тржишне привреде су већином остале затворене за прилив роба, услуга и радне снаге из неразвијених привреда. Шта се десило? Са дерегулисаним и либерализованим тржиштима уз присуство транснационалних компанија, неразвијене привреде су изгубиле део економског и монетарног суверенитета, а самим тим и могућност да мерама државног интервенционизма у области монетарне и фискалне макроекономске политике утичу на излазак својих привреда из кризе. Дакле, зависе од оздрављења развијених тржишних привреда и то пре свега привреде САД чија валута је резервна валута многих неразвијених привреда.

На крају, може ли економија као наука да буде „чиста економија“?

Већина економиста примењује методологије истраживања економије као науке, као унапред дефинисани оквир из других наука, већином из математике и статистике. Методологије истраживања се не развијају кроз анализу саме економије као науке. Користећи званичне податке, било за извођење закључака, било за сопствене прорачуне разних економских показатеља, економисти постају „убеђивачи“ који реторички, у зависности од потреба и наручилаца, убеђују циљне групе публике у исправност одређених мера економске политике. Захваљујући развоју технологије у многим комуникационим средствима научно знање више није својина

специфичних научних заједница већ је својина свих заинтересованих.²² Када је економија у питању тада су сви заинтересовани. Та заинтересованост посебно долази до изражаја у раздобљима економске кризе. Становништво је заинтересовано јер је забринуто због лошијег животног стандарда, губљења посла и лошијег квалитета живота. Носиоци економске власти и уопште јавних функција, забринути су због очувања власти у првим наредним изборима. Економисти који се баве економијом као науком, налазе се између наковња и чекића. Забринути за сопствену егзистенцију, често баш као прави „убеђивачи“, манипулишу подацима, математичким и статистичким методама, да би оправдали мере економске политике које спроводе носиоци економске власти, чак и онда када је сасвим очигледно да економско стање не одговара њиховим „убеђивачким“ ставовима.

Економија као наука не треба привредни живот да прилагођава својим моделима и „убеђивачким“ ставовима, већ својим економским инструментима да проучава сам привредни живот.

ЛИТЕРАТУРА

1. John Maynard Keynes, *Опита теорија запослености, камате и новца*, Београд, “Култура”, 1956.
2. Roger Backhouse, *Truth and progress in economic knowledge*, Edvard Elgar publishers, 1997.
3. Миомир Јакшић, Глобализација и повлачење државе, зборник *Време глобализације* ур. Милош Кнежевић, Дом културе “Студентски град”, Београд, 2003.
4. Lardy, N.R. “China’s Role in the Origin and Response to the Global Recession,” *Speeches, Testimony, Papers*, Peterson Institute for International Economics 12/ 02/2009.
5. Хелд, Д. *Демократија и глобални поредак*, Београд, “Филип Вишњић”, 1997.
6. Dixit, A.K. and J.E Stiglitz. “Monopolistic competition and optimum product diversity,” *American Economic Review* 67, 1977.

22 Roger Backhouse, Edvard Elgar publishers *Truth and progress in economic knowledge*, 1997.

7. Krugman, P. "Increasing returns, monopolistic competition and international trade", Journal of International Economics, 9. 1979.
8. Krugman, P. "How Did Economists Get it so Wrong?", The New York Times, September 6, 2009.
9. Оскар Ковач, „Узроци и могући концепти решавања светске финансијске кризе”, <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/uzroci-i-moguci-koncepti-resavanja-svetske-finansijske-krize.html>

Ivica Stojanovic

*ECONOMIC THOUGHT AND
THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS*

Summary

Methods and instruments of economic sciences fail to explain cyclical movement of the economy the outbreak of the great economic crisis. Way that is happening? Many economists received the Nobel Prize for the formulating of many precise econometrics methods and models. But the crisis still exists. That is just another proof that the economy cannot be how the representatives of Lozans School called her "pure economy" that means that economy cannot be exact science modeled on the physics, chemistry... Economy is a science with character, methods and goals that depends on the interests of ruling social groups.

Key words: neoclassic economic thought, world economic crisis, market economy, competition.